

Ivan Smiljanić

Negativni utjecaji igranih i dokumentarnih filmova historijske tematike na kolektivnu memoriju

---

Film se tijekom povijesti pokazao veoma pogodnim medijem za prijenos informacija svim društvenim slojevima. U prilog tome ide što su nacionalsocijalistički, i, pogotovo, komunistički režim, zbog široko rasprostranjene nepismenosti u SSSR-u, koristili filmove kao učinkovito sredstvo političke propagande i unutar zemlje i izvan zemlje. No ono čime ćemo se u ovom radu baviti obuhvaća ne samo takvu problematiku nego i problematiku suvremenih filmova historijske tematike čije gledateljstvo možemo brojiti u milijunima. Otkrit ćemo kakvu poruku ono dobiva takvim filmovima i odgovara li ona onome što zna službena historiografija i historija kao akademska disciplina.

U svom članku *Reflections on What the Filmmaker Historian Does (to History)*, Robert Rosenstone predlaže metodološku razdjelnicu na historijski i historički film. Historički film bio bi svaki onaj film koji je napravljen u prošlosti. O korištenju takvih filmova u pedagoške svrhe bit će riječi u daljnjem tekstu. Rosenstone smatra kako je film od samih svojih početaka već nekako upućen na historijsku problematiku i tematiku. Ako film može historizirati poput bilo kakvog drugog historičara onda javni historičar mora takve stvari uzimati u obzir kada prilazi problematici filmova historijske tematike, iako će većina akademskih historičara odlučno tvrditi kako film doista ne može historizirati jednako uspješno kao historiografi, s čime bismo

se mogli načelno složiti. Za većinu historičara negativni su utjecaji filmova iskrivljavanje činjenica u svrhu puke zabave, pobuđivanja i povlađivanja niskim strastima svih društvenih slojeva. Ipak, iako je riječ o većini filmova historijske problematike, ne bismo smjeli brzati sa zaključcima i generalizirati jer neki redatelji, koji se doduše mogu nabrojati na prste jedne ruke, poput Tarkovskog ili Wajde, imaju smisla za historijsku viziju koju film sa sobom može nositi. Film je također ograničen vremenom i proračunom pa je na neki način razumljiva potreba za iskrivljavanjem činjenica kako bi se dobila završna cjelina filma. Iako je to razumljivo, historičari i dalje imaju pravo ukazivati na iskrivljavanje historijskog događaja i pojedinca u njemu, ne vrednujući estetski sadržaj filma.¹

U članku *Shooting (Down) the Past: Historians vs. Hollywood* Marc Carnes istražuje pitanje duguje li uopće filmska industrija svojoj publici prezentiranje točnih i istinitih historijskih činjenica. Stvarna historija zapravo je jako komplicirana i ima nekoliko rukavaca koji utječu u rijeke čiji su završeci neizvjesni te su upravo zato tako teško primjenjivi i istraženi u samim filmovima. Historija kakvu filmovi prezentiraju pristupačna je i shvatljiva prosječnom gledatelju, a historijski događaji odvijaju se u skladu s dramaturškim koncepcijama filma, čime je praćenje radnje zapravo znatno olakšano, a naracija postaje kudikamo prozirnija. Hollywood historiju promatra kao neiscrpni izvor s kojega može crpiti vlastiti uspjeh zbog zainteresiranosti publike za nju. No, onu historiju koju oni žele ne karakterizira kompliciranost i nedohvatljivost krajnjih uzroka i učinaka, nego prvenstveno njena zabavna strana jer i sami redatelji uviđaju kako nema ništa dosadnije od toga da se bude točnim u interpretaciji, a da nedostaju dramaturški elementi koji čine radnju. Upravo u tome historičari trebaju vidjeti veliki problem epistemologijske naravi jer ako istina nije primarna filmu, kakvu onda korist historija, koja znanošću pretendira biti, može imati od njega?²

Aristotel je u svojoj *Poetici* dao prednost pjesništvu nad historijom jer je pjesništvo, kako kaže, filozofičnije i ozbiljnije od historije, koja se bavi pukom pojedinačnošću, a ne općošću, dok nad svime naravno kraljuje filozofija koja u vidu ima sve što uopće može biti. Sлагali se ili ne s Aristotelovom odredbom historije³, uviđamo da historija kao i pjesništvo, a napose filozofija, ima veze s istinom i ako ta veza između istine i promatranja istine nestane, ostat će samo puko postmoderno dekonstruiranje velikih narativa, što neće biti ništa drugo nego samo još jedan veliki narativ za pokrivanje vlastitih epistemologijskih praznina.

Veliki filmski propust, namjeran ili ne, o čemu bi se dalo spekulirati, uviđa se u filmu *Selma* u kojem je američki predsjednik Lyndon Johnson implicitno prikazan kao veliki protivnik davanju glasačkog prava znatnom broju afroameričke manjine pa ga je sam Martin Luther King na to morao nagovarati, dok je u stvarnosti jasno kako su oboje surađivali na tome da se takav akt donese i borili se protiv prepreka koje su im ležale na putu do tog zajedničkog cilja

1 Usp. Robert Rosenstone, Reflections on What the Filmmaker Historian Does (to History), u: *Film, history and public memory*, prired. Fearghal McGarry i Des Bell (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2015), 183-195.

2 Usp. Marc Carnes, "Shooting (Down) the Past: Historians vs. Hollywood", *Cinéaste* 29/2 (2004): 45-47.

3 Usp. Aristotel, *Poetica*, 1451 a35 – 1452 a10.

1964. godine. Takva fabrikacija činjenica doprinosi zamučivanju ionako uvijek teške historijske problematike, što je pogotovo važno ima li se u vidu većinom neinformirana publika koja je pogodna za primanje takvih pogrešnih dojmova proizvedenih filmom, jer ono što vide na filmu veoma često pretapaju u stvarne historijske činjenice.⁴

Carnes se u svojoj debati s filmskim redateljem Oliverom Stoneom zapitao kako to da tako veliki i utjecajni filmski redatelj uopće brine za mišljenje relativno prosječnog historičara kakav je on te je zaključio kako je zapravo u pitanju ulog koji je znatno veći od puke estetske vrijednosti nekog filma ili reputacije pojedinog redatelja, a to je prije svega novac. Ako historičari jasno prokažu neki film kao puku fabrikaciju i zapravo po svojoj temi netočan film, tada će gledatelji znatno manje dolaziti u kina kako bi ga pogledali jer neće tome biti skloni. Ako se to pak dogodi, to će značiti da će manja posjećenost filma utjecati na konačnu zaradu koju će taj film donijeti svim strukturama uključenima u njegovu proizvodnju i produkciju. Carnes historičarima poručuje sljedeće: „Hollywood will continue to entice us into its funhouse version of the past. Rather than shooting down Hollywood’s version of history, we historians might do better by grabbing audiences on the way out of the cinema and leading them as best we can through a trick door into that other funhouse, weirder and wilder, that we call the past.“⁵

Na problematiku koju je film *Selma* prouzrokovao nadovezala se i Elizabeth Drew svojim člankom ‘*Selma*’ vs. *History*. U njemu autorica tvrdi kako je dobro, čak i poželjno snimiti film koji bi gledateljima objasnio, educirao ili osvjetlio poznati događaj ili značajnu historijsku ličnost, uz to što bi ih istovremeno i zabavio. Ti ciljevi filma ne moraju nužno biti u suprotnosti jedni s drugima jer nitko od gledatelja svjesno ne traži dokumentarni film na tu temu, nego ima u vidu da je prije svega riječ o igranom filmu. Poneka uljepšavanja mogu biti bezopasna upravo zato što polaze od neizvjesnosti historijskih interpretacija, a nisu pretjerano važna za radnju i tijek samog događaja, što bismo mogli podvesti pod zajednički naziv *licentia poetica*. Ono što historičare treba brinuti su interpretacije u filmovima koje nisu bezopasne, nego su zapravo veoma štetne budući da krivo informiraju gledatelje, a ima ih u značajno većoj mjeri od onih bezopasnih interpretacija. Postoje veoma elaborirani odgovori na to kako zapravo nije bitno iskrivljuju li filmovi historijsku zbilju ili ne, jer je to prije svega odgovornost redatelja, kao i gledatelja koji imaju vlastitu interpretaciju filma, ali čemu smanjivati odgovornost historičara koji imaju dužnost razotkriti neistinitost onoga u što mnogi, svjesno ili nesvjesno, povjeruju gledajući takve filmove nepostojeće historiografske vrijednosti. U pravu je Drew kada emfatično postavlja sljedeće retoričko pitanje: „Is every kid who’s misled by *Selma* going to take a seminar on it? Our history belongs to all of us, and major events shouldn’t be the playthings of moviemakers to boost their box-office earnings. They are no more entitled to falsify such important history than anyone is to paint the Washington Monument orange.“⁶

4 Usp. Marc Carnes, “Shooting (Down) the Past: Historians vs. Hollywood”, *Cinéaste* 29/2 (2004): 48-49.

5 Marc Carnes, “Shooting (Down) the Past: Historians vs. Hollywood”, *Cinéaste* 29/2 (2004): 49.

6 Elizabeth Drew, “‘Selma’ vs. History”, *The New York Review of Books*, 8. siječanj 2015., <http://www.nybooks.com/daily/2015/01/08/selma-vs-history/>.

Uspješnu primjenu historijske tematike vidimo i u njemačkoj komediji *Er ist wieder da* (hrv. *Gle tko se vratio*) iz 2015. godine. Film je snimljen prema istoimenoj uspješnici koja propituje na prvi pogled doista fantastičnu premisu u kojoj se Hitler iz svog bunkera 1945. godine vraća u suvremenost te se pokušava snaći u današnjem svijetu. Film jest kao komedija doista opravdao svoje pripadanje tom žanru, ali na dublji pogled film prije svega pokušava progovoriti o stanju njemačkog, ali i općenito europskog suvremenog društva. Osjećaj koji u gledatelju pokušava probuditi svojevrsna je demistifikacija samoga Hitlera, ali i to da ga se ni u kom slučaju ne smije uzimati ili mu pristupati olako, kao uostalom nijednoj značajnoj historijskoj ličnosti. Možda je najdojmljiviji dio filma njegov kraj u kojem je Hitler ponovno postigao iznimnu popularnost te zadobiva sve veću podršku društva baš kao tijekom dvadesetih godina prošlog stoljeća. Posebno su upečatljive scene njegova prolaska njemačkim ulicama te izrazite simpatije koje dobiva od običnih prolaznika koji ga i pozdravljaju ispruženom desnom rukom. Upravo je poanta filma u tome da posluži kao upozorenje da ono što je ljude fasciniralo i na koncu općinilo prije nije izgubilo ništa od svoje privlačnosti i fascinantnosti u današnje doba, jer uvijek će važiti zakon historije same da ono što je bilo nekad može biti opet.⁷

Znatno pozitivnije utjecaje mogu imati primjerice dokumentarni filmovi, ali i dokumentarne drame kako to u svom članku *Docudramatizing history on TV* pokazuje Tobias Ebbrecht. Takva redramatizacija historije u ritualima sjećanja može postati dijelom kolektivne memorije, a u takvom stvaranju historije važnu ulogu mogu odigrati televizija i film kao mediji s negativnim, ali i ponekim pozitivnim vidovima. Filmovi to čine dokumentarnim dramama koje su istisnule s trona historijske dokumentarne filmove koji su previše složeni za široku publiku zbog njihove znanstvene utemeljenosti pa samim time nisu u javnosti ostavljali pozitivan dojam. Upravo zbog toga dokumentarni filmovi preuzimaju metode popularnih igranih filmova kako bi svoj žanr popularizirali i učinili gledljivima svim slojevima društva, kao što to s velikim uspjehom u Njemačkoj čini historičar Guido Knopp, između ostalog i dobar biograf ključnih političara i vojskovođa Trećeg Reicha.⁸ U Hrvatskoj prvi takav uspješan pokušaj bilježi dokumentarno-igrana serija *Tito* redatelja Antuna Vrdoljaka kao i *Hrvatski kraljevi* te *Republika* Božidara Domagoja Burića koji izmjenjuje igrane scene historijske tematike s izlaganjima historičara i općenito ljudi stručnih za to razdoblje, čime serijal znatno dobiva na znanstvenoj utemeljenosti, a ne gubi ništa od gledljivosti. Treba imati u vidu da čak i takvi pokušaji zapravo često dovode do opasnosti pojednostavljivanja pojedinih vidova historijskog događaja, iako u znatno manjoj mjeri nego što to čine igrani filmovi.

Do sada je uglavnom bilo riječi o historijskim filmovima, ali sada ćemo se pozabaviti, da se poslužimo Rosenstoneovom distinkcijom s početka eseja, historičkim filmom i ulogom

---

7 Usp. Steven Poole, "Look Who's Back by Timur Vermes review – an oddly cosy resurrection of Hitler", *The Guardian*, 30. travanj 2014., <https://www.theguardian.com/books/2014/apr/30/look-whos-back-timur-vermes-review>.

8 Usp. Tobias Ebrecht, "Docudramatizing history on TV – German and British docudrama and historical event television in the memorial year 2005", *European Journal of Cultural Studies* 10/1 (2007): 35-50.

koju on može imati u pedagoškom pristupu poučavanja historije. Martha Feldmann u svom članku *Totalitarianism without Pain: Teaching Communism and Fascism with Film* ukratko iznosi osnovne metodičke i didaktičke postavke koje koristi u predavanju o totalitarizmima 20. stoljeća studentima historije. Iako se većina studenata veseli predavanjima koja obuhvaćaju gledanje dijelova iz filmova *Oklopnjača Potemkin* Sergeja Ejzenštejna i *Triumph des Willens* Leni Riefenstahl, jer smatraju kako će ti satovi biti znatno opušteniji, zapravo nisu u pravu. Gledanje takvih filmova zahtijeva njihovu pozornost jer u gledanju filmova oni jačaju materijal koji su usvojili prethodnim čitanjem potrebnih tekstova i praćenjem predavanja. Ponekad se događa da su iznimno iznenađeni činjenicom da su većinu gradiva koje kolegij zahtijeva već usvojili, ali sada znatno lakše, jer su pred sobom imali vizualno zanimljiv materijal koji im je u tome pomogao. Tako filmovi ovoga tipa često mogu biti vrlo dobro upotrijebljeni prilikom poučavanja historije, ali uz to što nude koncepte totalitarističkih sustava 20. stoljeća, oni omogućavaju i ono što bismo mogli nazvati kulturnom pismenošću – kroz iskustvo filmova, uz sigurnu ruku predavača historije koji im prenosi kontekst priče, mogu vrlo jednostavno uspoređivati viđeno s naučenim.⁹

Primjer utjecajnog dokumentarnog filma svakako predstavlja film Vanesse Lape *Onaj pristojni* (njem. *Der Anständige*) koji je izašao 2014. godine u njemačko-austrijsko-izraelskoj produkciji, a bavi se životom zapovjednika SS-a i šefa represivnog aparata Trećeg Reicha Heinricha Himmlera. Značaj i historijska relevantnost filma uviđa se u korištenju dnevnčkih zapisa, pisama i osobnih Himmlerovih zabilješki u pokušaju rekonstruiranja ključnih događaja njegova života. Neki od takvih događaja su Himmlerove lamentacije zbog činjenice kako je premlad da okusi žestinu borbi Prvog svjetskog rata, buđenja antisemitizma u studentskim danima, ulaska u SS te njegova zaljublivanja u Margarete, njegovu buduću suprugu. Himmlerovo djelovanje tijekom Drugog svjetskog rata gledatelju je približeno preko intimnih pisama supružnika koja odišu žalom zbog naravi Himmlerova posla zbog kojeg žive odvojenim životom. Službeni dokumenti SS-a, koje dokumentarni film također koristi, otkrivaju filozofijsku i okultnu stranu Himmlera, a daju i ključ za razumijevanje naslova filma. Naime Himmler je bio uvjeren kako se SS sastoji od „pristojnih ljudi“ jer oni nisu imuni na moralna pitanja koja im se javljaju tijekom izvršavanja zadataka, čime su prema Himmleru dokazali svoju ljudskost za razliku od svojih židovskih neprijatelja i žrtava. Dokumente korišteni u filmu konfiscirala je izvorno američka vojska, a preko Lapinih roditelja došli su i do nje, kojoj je zadaća bila snimanje takvog filma kao svjedočanstva jer je i sama bila uvjerena kako je njezina generacija prva koja je dovoljna udaljena od događaja Drugog svjetskog rata da snimi film takve problematike, što bi mogla potvrdivati i činjenica da je premijeru filma došla pogledati i Katrin Himmler, Heinrichova pranećakinja. Iako je film doživio pretežito pozitivne kritike, najčešće mu se prigovaralo zamaranje gledatelja nepotrebnim detaljima uz pretjerano korištenje zvučnih efekata.¹⁰

9 Usp. Martha Feldmann, “Totalitarianism without Pain: Teaching Communism and Fascism with Film”, *The History Teacher* 29/1 (1995): 51-60.

10 Usp. Nicolas Rapold, “Doting Father, Loving Husband, Nazi Leader”, *The New York Times*, 30. rujna

Biografski je dokumentarni film slične tematike i *A German Life* (hrv. *Njemački život*) snimljen 2016. godine, a radi se o životu Brunhilde Pomsel, Goebbelsove tajnice i stenografkinje. Iako je u to vrijeme navršila 104. godinu života, uspijeva fascinirajuće i začudno lucidno analizirati vlastita promišljanja, djelovanja i osvrnuti se samokritički na vlastitu mladost u kojoj je imala priliku surađivati s jednim od najmoćnijih ljudi Trećeg Reicha. Posebnost ovog filma jest i u snimanju crno-bijelom tehnikom što u filmovima takve tematike nije ni rijetkost. Dovoljno se prisjetiti *Schindlerove liste* u kojem je kontinuitet snimanja crno-bijelom tehnikom prekinut jedino kadrom djevojčice u crvenom kaputiću koju Oskar Schindler primjećuje prilikom uništavanja krakovskog geta. Film ispituje mentalitet i duhovnu pozadinu „normalnog čovjeka“ koji se zbog vlastitih sitničavih ambicija i briga o preživljavanju, tako tipičnih za većinu čovječanstva, nađe unutar sustava kojemu nije u interesu briga o pojedincu, koji će se prije ili kasnije morati suočiti s pitanjima vlastite moralne savjesti zbog odigrane uloge. Takvim pojedincem pokazuje se i sama Brunhilda, koja je rođena u Berlinu 1911., a samo jedna od zanimljivosti je i to da je radila kao stenografkinja za židovskog odvjetnika, a u isto vrijeme i za njemačkog nacionalista. S dolaskom nacionalsocijalista na vlast 1933. godine prijatelj joj kao član NSDAP-a pronalazi posao te 1942. biva premještena u samo Ministarstvo narodne prosvjete i propagande, a nakon pada Berlina 1945. dolazi u rusko zarobljeništvo u kojem se nalazi sve do 1950. godine.¹¹ Iako su pitanja postavljena u dokumentarcu vrijedna razmatranja, često su vrlo anakrona što nije nedostatak samo ovog filma nego i svakog, slobodno bismo mogli reći, moraliziranja kao takvog. Iako se protagonistici filma može predbacivati sve i svašta, ostaje činjenica da bi većina ljudi današnjice reagirala baš na isti način, unatoč gledanju iz današnje perspektive i zgražanju nad njezinim sudjelovanjem u djelovanju sustava. Uostalom, većini ljudi rješavanje vlastitih egzistencijalnih problema ima prednost nad čuvanjem vlastitih ideala i čistog obraza. Prepoznao je to i pjesnik Silvije Strahimir Kranjčević koji je u pjesmi *Gospodskom Kastoru* s punim pravom žigosao tip ljudi podobnih za sve sustave i sve režime, jer nisu poput onih malobrojnih istinskih ljudi koji imaju „kičme ko britva“.

U zaključku, mogli bismo reći kako film može biti korisno sredstvo za poučavanje historije ako ga se racionalno i odgovorno koristi u takve plemenite pedagoške svrhe. Prvenstveno se treba misliti na korist koju gledatelj može prvenstveno dobiti od dokumentarnih filmova, a i od dokumentarnih drama i upotrebe historičkih filmova u nastavi povijesti. Igrani filmovi s druge pak strane predstavljaju česti izvor nesporazuma, fabrikacija, falsificiranja i neodgovorne upotrebe historije i njenog instrumentaliziranja u prizemne svrhe zarade novca velikim hollywoodskim tvrtkama i filmskim studijima. Ipak postoje i poneki izuzetci od takvog pravila. Na koncu, smatramo kako igrani film kao takav većinom nije poprište odgovorne upotrebe historije i da je opravdano ukazivanje historičara na razorno djelovanje takvih pojava koje imaju

---

2014., <https://www.nytimes.com/2014/10/01/movies/the-decent-one-draws-on-himmlers-personal-documents.html>.

11 Usp. Kate Connolly, “Joseph Goebbels’ 105-year-old secretary: ‘No one believes me now, but I knew nothing’”, *The Guardian*, 15. kolovoz 2016., <https://www.theguardian.com/world/2016/aug/15/brunhilde-pomsel-nazi-joseph-goebbels-propaganda-machine>.

znatnoga utjecaja na svoju publiku i gledatelje koji slijepo, bez potrebnog kritičkog aparata, vjeruju onome što vide na filmskim ekranima i kasnije to „znanje“ reproduciraju u javnoj sferi.

IZVORI

Aristotel. *O pjesničkom umijeću*. Preveo i priredio Zdeslav Dukat. Zagreb: August Cesarec, 1983.

LITERATURA

Carnes, Marc. "Shooting (Down) the Past: Historians vs. Hollywood". *Cinéaste* 29/2 (2004): 45-49.

Ebrecht, Tobias. "Docudramatizing history on TV – German and British docudrama and historical event television in the memorial year 2005". *European Journal of Cultural Studies* 10/1 (2007): 35-53.

Feldmann, Martha. "Totalitarianism without Pain: Teaching Communism and Fascism with Film" *The History Teacher* 29/1 (1995): 51-61.

Rosenstone, Robert. "Reflections on What the Filmmaker Historian Does (to History)". *Film, history and public memory*. Priredili Fearghal McGarry i Des Bell. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2015: 183-195.

MREŽNE STRANICE

Connolly, Kate. "Joseph Goebbels' 105-year-old secretary: 'No one believes me now, but I knew nothing'". *The Guardian*, 15. kolovoz 2016.

<https://www.theguardian.com/world/2016/aug/15/brunhilde-pomsel-nazi-joseph-goebbels-propaganda-machine>.

Drew, Elizabeth. "'Selma' vs. History". *The New York Review of Books*, 8. siječanj 2015.
<http://www.nybooks.com/daily/2015/01/08/selma-vs-history/>.

Poole, Steven. "Look Who's Back by Timur Vermes review – an oddly cosy resurrection of Hitler". The Guardian, 30. travanj 2014.,
<https://www.theguardian.com/books/2014/apr/30/look-whos-back-timur-vermes-review>.

Rapold, Nicolas. "Doting Father, Loving Husband, Nazi Leader". The New York Times, 30. rujun 2014.
<https://www.nytimes.com/2014/10/01/movies/the-decent-one-draws-on-himmlers-personal-documents.html>.

Pro tempore

Časopis studenata povijesti

Pro tempore

Časopis studenata povijesti, br. XIII

Zagreb, 2018.

Pro tempore

Časopis studenata povijesti

Godina XIII, broj 13, 2018.

Glavni i odgovorni urednik

Ivan Grkeš

Zamjenica glavnog urednika

Lucija Bakšić

Uredništvo

Mihaela Marić

Lucija Bakšić

Mario Katić

Igor Krnjeta

Urednici pripravnici

Andrija Banović

Matej Lisičić

Matea Altić

Marta Janković

Alen Obrazović

Saša Vuković

Lektura i korektura

Alina Jušić

Ema Maglić

Ema Botica

Tanja Jelinić

Karla Papeš

Mateja Papić

Borna Treska

Recenzenti

dr. sc. Zrinka Blažević

dr. sc. Estela Banov

dr. sc. Zrinka Nikolić Jakus

dr. sc. Nikica Gilić

dr. sc. Tomislav Galović

dr. sc. Hrvoje Gračanin

dr. sc. Emil Heršak

dr. sc. Branimir Janković

mr.sc. Vedran Obućina

dr. sc. Sanja Potkonjak

dr. sc. Martin Previšić

dr. sc. Marko Šarić

mr. sc. Filip Šimetin Šegvić

mr. sc. Nikola Tomašegović

Dizajn i priprema za tisak

Rene Jelenić

Prijevod s engleskog jezika

Alen Obrazović

Ema Bonifačić

Paula Fajt

Izdavač

Klub studenata povijesti –

ISHA ZAGREB

ISSN: 1334-8302

Adresa uredništva:

Klub studenata povijesti -

ISHA Zagreb (za: Redakcija *Pro tempore*)

Filozofski fakultet

Sveučilišta u Zagrebu

Ivana Lučića 3

10000 Zagreb

Email:

pt.urednistvo@gmail.com

Časopis je besplatan.

Dostupno na <https://hrcak.srce.hr/pro-tempore>

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim radovima izražavaju isključivo stavove autora i ne predstavljaju nužno stavove i mišljenja uredništva i izdavača. Izdanje časopisa ostvareno je uz novčanu potporu Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Kluba studenata povijest – ISHA Zagreb i Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta.